

EL FOLKLORE I LA PREHISTÒRIA

LLEGENDES ORIENTADORES

Els fenòmens naturals i els fets que no podien tenir una explicació clara i científica en la mentalitat del poble senzill —i tampoc en la de la gent culta de temps passats— eren interpretats pel saber popular de diverses maneres, més o menys curioses i estranyes, però gairebé sempre amb un aire de misteri i amb una dosi de fantasia que han imprès llur segell estètic en l'abundant aportació folklòrica de la interpretació esmentada, la qual ha esdevingut simptomàtica, principalment en els dominis de la història i de l'arqueologia.

Quan el folklore conta llegendes i falòrnies misterioses de llocs determinats —coves, esplugues, balnes...; ruïnes vetustes; boscos i clapers sagrats; fonts i estanys; tresors enterrats, etc.— en la major part dels casos hom les pot considerar com a símptomes indirectes o indicis de fets reals o de cultures que tenen importància en la història —o en la prehistòria— del país respectiu.

El món i la vida dels temps prehistòrics —com els de totes les èpoques, i com tantes altres causes— han donat, amb les centúries, motiu de naixença a un copió i virolat llegendari que l'erudició folklorista va recollint i inventariant, tot fent-hi estudis de relació. Recíprocament, diríem, aqueixa mena de folklore és un indicador de materials de cultura amagats sota el vel del misteri i de la fantasia que l'especialista deu aixecar sense esvaïr-ne l'encís poètic.

Les nostres pàgines folklòriques tenen principalment el caràcter bàsic de recull directe i d'inventari documental: és a dir, de *col·lecta* i d'*arxiu*. A la formació del *corpus* gegant del nostre folklore, ja ben avençat, cal contribuir-hi amb diligència, cadascú amb el seu gra de sorra o el seu carreu. Però, tot fent l'arreglada, no volem defugir la temptació de senyalar, al marge del recull, les relacions culturals que creiem veure-hi o que hi han trobat els especialistes, o de fer-hi les comparances i els raonaments que s'hi adiguin. El folklore, sigui afectivitat o concepte —o tot plegat, però amb predomini d'afectivitat—, sempre té un fonament en l'ambient i en la vida real, efectiva. El seu nom de baptisme culte ja denota la seva base social. En ell, la llum de la inspiració és encesa en la llum tradicional, però autèntica i corpòria, de la realitat.

Ací, una rondalla recollida a l'Urgellet, amb la seva comparança, i unes llegendes de diversos indrets ens donen motiu per remarcar la relació ja sabuda entre el Folklore i la Prehistòria. Al valor estètic de la llegenda, per ella mateixa s'ajunta el d'ésser, si no un document explícit, almenys, un deliciós i segur indicador cultural.

1 — Tarters i sepultures prehistòriques. (Urgellet)

L'avi de cal Jep, de Torà de Tost —comarca de l'Urgellet, partit de la Seu d'Urgell— i el seu fill em van contar la següent rondalla, ja fa vint-i-cinc anys. Torà és un poblet del terme de Tost prop de Noves de Segre, del Pla de Sant Tirs, La Vança, etc.

L'avi de cal Jep, que al Cel sigui, es deja Martí Daina; el seu fill, vivent encara, es diu Joan Daina Grau. Em corroborà la rondalla el Miquel de cal Sabater, del mateix llogarret.

ELS MANAIRONS

«Els manairons eren una moda de gent que cabien, tota una colla, dins un canut de fust o de canya o en una capseta petita com una capsa de mistos .

Els manairons eren molt treballadors, i quan els cridaven i els obrien la capsa, no podien estar-se sense fer res. Si no els manaven res, aleshores, es giraven contra l'amo i l'haurien mort. Si els manaven tornar a la capsa, s'hi ficaven, obedients. Feien molta feina i de pressa. Si els obrien, sempre els havien de manar una cosa o altra.

Pel terme de Tost hi havia gent que n'havien tingut.

Per temps, en tenien a Vinyoles (avui pertanyent a l'agregat de Mas d'en Planes, del terme de Tost). I els amos els van manar que traiguessin rocs de les terres i en fessin tarters. Aqueixos tarters es troben encara al peu del bosc.

«Diu que una vegada un amo i el seu mosso anaven de camí i s'aturaren a reposar en un cert lloc. Continuaren la ruta, i, tot plegat, l'amo va dir al mosso:

—Allà on nos hem reposat, m'he deixat una capseta. Ves a cercar-la. Però, no l'obris pas! Recorda-te'n.

El mosso obeí i trobà la capseta al reposador. Però desitjant saber què hi havia a dintre, no es va poder estar d'obrir-la, i heusaquí que sortiren els manairons cridant i bellugant-se:

—Què farem? Què farem? Què farem?

El mosso, tot sorprès, els digué:

—Arroplegueu aquells rocs d'allà.

Els manairons es posaren a la feina, i quan hagueren fet, tornaren:

—Què farem? Què farem?

El mosso tingué una pensada:

—Ara torneu-vos a ficar a la capsa.

Així ho feren els manairons, i el mosso va tancar la capsa i va anar a trobar el seu amo:

L'amo veté que els manairons estaven tots suats, i va preguntar al mosso:

—No has pas obert la capsa?

—Sí que l'he oberta —va contestar el minyó.

—I, donques, ¿que has fet?

—Els m'han demanat: «Què farem? Què farem?», i jo els he manat que traiguessin rocs.

—I demprés?

—Demprés he dit que es tornessin a ficar a la capsa.

—Ah, ja tens sort d'haver-los sabut manar —acabà l'amo,— que, si no, pobre de tu!».

Els tarters de Coll d'Arnat, els de Muntant i d'altres d'aqueix país foren fets també pels manairons.

Aqueixos tarters de la llegenda són apilotaments més o menys considerables de pedres grosses i petites —generalment mitjanes— que ara solen trobar-se en els

ermots. Quan els pagesos espedreguen un camp, fan nombrosos petits tarters a la vora, amb el pedregam que han tret. Però en aqueixos tarters moderns no s'hi ha ficat la llegenda. Els més antics, vistos ja per totes les generacions, són inexplicables per a la mentalitat popular. D'aquesta mena n'hi ha en gran quantitat al terme de Tost. En aqueix municipi extens i trencat —al poblet de Muntant,— el Dr. Joan Serra i Vilaró, va excavar nou dòlmens o sepulcres lítics —del Neolític o de la primera Edat dels Metalls— que primitivament eren també coberts de pedres més petites, formant, cada sepulcre-ara, un voluminós tarter. De l'admiració dels pobladors posteriors envers aquells misteriosos pilots de rocs van generar-se i van néixer les llegendes que més d'un cop poden guiar el prehistoriador que no menysprea el folklore, a troballes i descobriments de vàlua estimable. La veu popular en certifica l'antiguitat remota que la ciència ha reconegut.

Podem refermar extensament aquesta nota amb la comparança de la llegenda idèntica recollida a Tahús pel Dr. Serra i Vilaró: la part d'erudició que la il·lustra ens ha eximit a nosaltres de fer-ne un pròleg per compte propi. Escriu el docte excavador de la necròpolis romano-cristiana de Tarragona, i de tants altres llocs, en el seu llibre *La civilització megalítica a Catalunya*:

«*Concepcions vulgars sobre els megalits.* — En aquesta comarca [Solsona i l'Urgellet] tota obra grandiosa és atribuïda als moros: de manera que fins l'executada pel general Lacy per fortificar l'encinglerat macís de Busa quan la guerra de la Independència, un pagès de la Vall de Sant Llef ens l'anomenà obra dels moros. Per això no és d'estranyar que els megalits portin el nom de *tomba, fossa o cabana del moro*; o bé *collet, serrat o pujol del moro* els llocs on es conserven les obres megalítiques. A la comarca de Solsona tots els megalits són *caixes, tombes o fosses de moro*: a Muntant, *tarters* (sense moros), i a la Vall de Cabó, Ares i voltants de la Seu, són *cabanes i coves de moro*».

«En les nostres recerques no hem trobat gegants, nans ni fades, constructors de megalits, excepció feta del megalit de Linya, La Fossa del Gegant; però un home d'Ares... ens digué que poc creia que fossin dels moros, sinó del *manairons*. (1).

A Tahús hi ha els *Tarters dels Manairons*, de molta anomenada en la comarca. L'home que ens féu aquestes ressenyes ens explicà que els *manairons* eren uns homes petits, tan petits que en canonet de canya n'hi cabrien una bellugaçissa; però valents com un gegant. Felix l'home que pot tenir-ne, car fan sempre, sense haverlos de mantenir, tot ço que se'ls mana, i d'aquí deu venir el nom de *manairons*. Són tan valents i treballadors que cal manar-los feina contínuament; puix que, si no es fa així, treballen contra llur amo. Per això, un home de Tahús que en posseïa uns quants, no sabent quina feina donar-los, els manà que li pugessin palets del Segre, i li construïren aquells tarters, que disten de l'esmentat riu unes cinc hores, amb unes pujades impossibles, a no ésser els *manairons* els portadors d'aquells blocs.

Segons el guia, que ens acompanyà a visitar la serra de Vilamitjana del Cantó, només se'ls ha de donar feina quan són fora de la capsa; del contrari, maten l'amo. Per corroborar-ho ens explicà com foren fets els tarters que hi ha al Ras de Conques o Ras d'Arç. Digué: «Passava un jorn un senyor, amb el seu criat, per la Font Roja,

(1) Serra i Vilaró posa ací la nota següent: «Mn. Pere Pujol tradueix la paraula *mineranos* per *menairons*, donant-li el sentit de *mineira*». — «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», pàg. 551. 1923.

on va deixar la capsa. Trobant-se-la a faltar, passat el Ras, féu tornar el criat a cercar-la. Li encomanà, en gran manera, que no la destapés; més el criat fou curiós de veure què hi havia. Sortí un eixam de mosquits que deien:

—Què farem? Què direm?

—Traieu rocs de tot aquest englevat —els digué el criat.

Així ho executaren, bastint uns grans ta. ters i deixant l'englevat tan net, que no hi trobarfeu un roc per apedregar un gos. Un cop espedregat, preguntaren:

—Què més farem? Què més direm?

—Fiqueu-vos dintre la capsa —els contestà el criat.

Així ho feren, Tornat amb l'amo, aquest li digué:

—Com has estat tanta estona?

—No res, no res —digué confús.

El senyor obrí la capsa: en veure els *manatrons* tan suats, digué:

—Alguna cosa els has fet fer, i conec que has obert la capsa.

Explicat tot, li digué el senyor:

—Sort n'has tingut. Pobre de tu si no els haguessis fet tornar a la capsa!».

El cas dels Tarters dels Manairons és explicat d'igual manera que el de la Font de l'Arc, essent el possessor dels *manatrons* l'amo de cal Feu de la Guàrdia de Tahús.—...

Es frase del país dir a un home molt treballador: Treballa com un *manairó*.— Aquest nom l'hem trobat a les comarques de l'Alt Segre. A Solsona són *familiars*, *follets* o *cuques*. Sols poden ésser caçats al punt de la mitja nit de Sant Joan, quan surten dels tolls a estendre llur roba; però és tan difícil, que són molt comptats els felïços mortals que poden tenir tan econòmics treballadors.—... Aquests pigmeus de la fantasia popular poden ésser comparats amb els *poulpiquets* anglesos, els *nutons* belgues i els *trolls* escandinaus.

A Vilamitjana del Cantó ens explicaren que aquestes construccions eren degudes a unes *dones dels moros* (serraines), tan valentes, que portaven una llosa a cada aixella i una altra al cap, i encara filaven. Quan els semblava, s'acogomaven, deixant verticals les lloses de sota l'aixella, sobre les quals descansava la del cap, i amb això tenien construïda llur casa. La rondalla que la dona, filant, transportava grans pedres, es troba a la *Casa Encantada*, megalit [?] de Pinyana». Etc. (1).

Constatem, una vegada més, que les coses de l'antigor han donat origen a llegendes i fantasies d'interessant argument i d'innegable valor estètic, i que el folklore és sovint un company poètic i un guia encisador de l'arqueologia prehistòrica,

II — *El menhir de Santa Madrona. Perafita de La Garriga del Solé* (Plaça de Vich - Congost)

L'amic Francesc Santamària, barber d'Hostalet de Balenyà, em va contar aquesta llegenda —oïda del seu pare, el vell «Tori»— del menhir de Perafita (casa de pagès de can Garriga del Solé), a prop del qual hi ha l'ermita de Santa Madrona:

(1) *Musaeum Archaeologicum Dioecesanum*. — «Civilització megalítica a Catalunya» - Contribució al seu estudi. — Per J. Serra Vilaró. Solsona. 1927. Pàg. 39 i ss.

«*La pedra de Santa Madrona.*—Era al temps que feien el campanar de l'església de Seva [és romànic].

Santa Madrona hi portava una pedrassa molt llarga, per acabar de construir-lo.

En ésser al lloc on ara hi ha la pedra clavada, va trobar algú, i li van preguntar, admirats —o, millor dit, astorats— on anava, carregada amb aquella pedra tan grossa.

—Duc la darrera pedra per acabar el campanar de Seva —els va contestar.

—El campanar de Seva ja és acabat— van dir-li.

Aleshores Santa Madrona va deixar anar la pedrassa que portava, la qual va quedar clavada profundament a terra, un xic de gairell. Així la pot veure tothom.

Més tard, la devoció popular va aixecar davant mateix de la pedra, a l'altra banda del camí, l'ermita dedicada a venerar Santa Madrona».

Segons en Tori, diu la veu popular que si la Santa hagués arribat a temps de fer servir la pedra, hauria estat la Patrona de Seva.

La Garriga del Solei, amb Perafita, l'ermita de Santa Madrona i el menhir pertanyien a la parròquia d'Aiguafreda de Dalt, ara suprimida, de fet.

Més enllà hi ha el dòlmen de Cruïlles i, després, els de la *Serra de l'Arca*.

Són arreu de Catalunya ben nombroses les toponímies i les llegendes sobre *arques*: nom que donava el poble —com ho corroboren els documents medievals— a les sepultures megalítiques.

III — *La cabra d'or del turó de La Sala.* Artés (Pla de Bages)

Ja de menut, havia jo sentit contar a vells i a joves d'Artés que, en un turó petit, rústegament hemisfèric, que s'aixeca en terreny de La Sala de la Costa, arran del camí d'Artés a Calders, hi havia una cabra d'or enterrada. El turó era completament ermot: a sota s'hi tornava una antiga vinya gairebé abandonada.

Era tan general aqueixa brama que, uns forasters que passaven temporades a la masia, junt amb un germà de la mestressa —encara vivents tots—, es van decidir a cercar la cabra d'or, i van començar a excavar el cim del turó. (Després del 1939). Pels arbustos i l'estat del terreny, feia l'efecte que allò, des de centúries estava ben abandonat, sense fer sospitar, per les roques del lloc, l'existència de cap construcció. Però, cavant i traient terra i rocs, la construcció va aparèixer: eren els restes de les parets d'una cabana o barraca de qui sap quin temps. Al fons van trobar-hi òssos d'animals i ceràmica de diversa factura —una de rústega; una altra, de negra i polida...— El material, trossejat ja en el lloc de la troballa, és per classificar i determinar.

El fet és que ningú dels vells d'Artés no havia sentit contar als passats que allí hi hagués hagut mai cap habitació humana ni cosa que s'hi assemblés. Però una llegenda estava vinculada al turó: allà hi havia un misteri: *una cabra d'or enterrada...* Sense esperit cultural, vingué la comprovació: la llegenda no havia nascut sense fonament; era l'indici i la reminiscència d'una vida remota, de coses antigues que potser es remunten també a la Prehistòria.

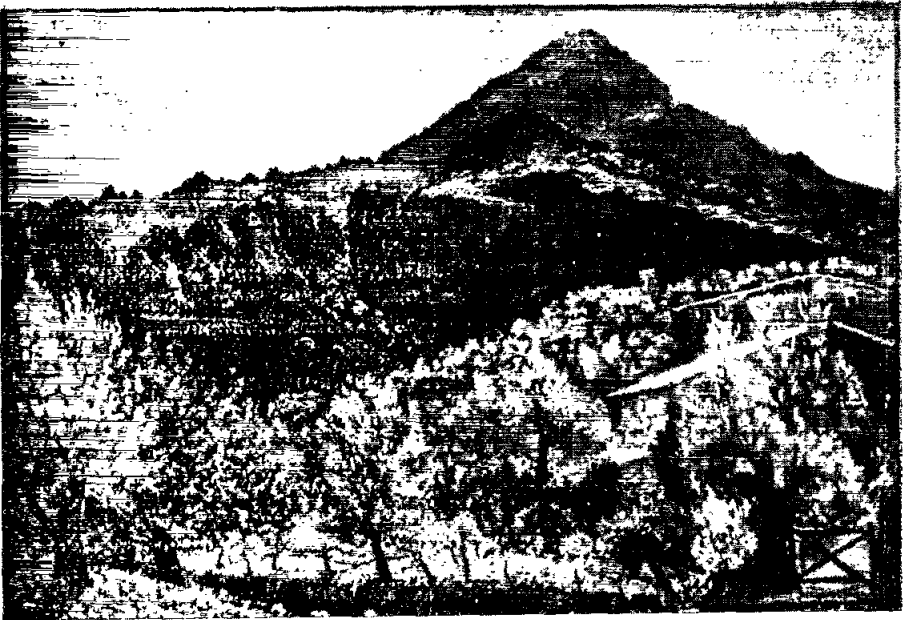
Una bona colla de dites i de tradicions semblants podríem afegir a aqueixos exemples. De Torà de Tost, recordem que la gent diuen que prop de cal Felip —una masia— hi ha «una pell de *oidell* plena d'or»; que vora l'ermita de Sant Genís hi ha enterrada una campana plena de diner i que en aquell lloc surt una llumeta al bell

punt de mitja nit; que en el mateix engorjat de Sant Genís hi sortien fantasmes; que les «encantades» que habitaven a «l'Espuga dels Recons» treien la bugada a eixugar i ningú no les podia veure...

Folklore interessantíssim i indicis de la vida i de les deixalles d'altres èpoques. Ho hem comprovat: a Sant Genís hi ha *cistes* prehistòriques; a l'Espuga dels Recons vam trobar-hi una pedra de sacrificis probablement rituals... ¿Quin misteri arqueològic i etnogràfic tanca la «pell de vedell» de cal Felip?

Arreu el Folklore suggereix més del que diu, i ho remarcarem, si Déu ho vol, el dia que publiquem el recull que tenim fet del *Folklore de la Vall de Tost*.

MIQUEL BOSCH I JOVER

PAISAJE, PINTURA AL ÓLEO, DE COLL BARDOLET.